

Bygningsvern i endring?

Cecilie Bergan

Det forvaltningsstyrte bygningsvernet i Norge legger stor vekt på material-autentisitet og videreføring av tradisjonelle håndverkskunnskaper i sitt vernearbeid. Mye av bevaringsarbeidet dreier seg derfor om ivaretagelse av fysiske bygningsdeler og er avhengig av tilgangen på spesial-kunnskap. De siste åra har mangelen på kvalifiserte håndverkere ført til forsinkelser for mange istandsettingsprosjekter. På Dokka i Oppland finnes et av få, om ikke det eneste, nettverk i Norge for kvinner med interesse for bygningsvern. Med en litt annen tilnærming til bygningsvern jobber nettverket aktivt for å synliggjøre kvinners innsats på et felt som av mange oppfattes som mannsdominert.¹

Bygningsvernet

Å ta vare på verdifulle bygg og anlegg har siden etableringen av Fortidsminneforeningen i 1844 vært

et eget felt innenfor kulturminnevernet i Norge. Franskmannen Viollet-le-Duc (1814-1879), britene Ruskin (1819-1900) og Morris (1834-1896), østerrikeren Riegl (1858-1905) og tyskeren Dehio (1850-1932) er alle kjente navn som har øvet innflytelse på det norske bygningsvernets teori og praksis.² De representerer forskjellige retninger innenfor kulturminnefaglig vernefilosofi,

Johanna Henriksson på Røros er utøvende tradisjonshåndverker med utdanning fra DaCapo og lang yrkeserfaring.

Foto: Einar Engen, Norsk Kulturminnefond.

¹ Prosjektplan «Kjærringråd» 2010, side 4

² Tore Edvard Bergaust 2009, side 82-84

Rygnestadloftet i Valle i Aust-Agder er bygd på slutten av 1500-tallet. Under istandsettingsarbeidet ble det innspunnet friskt virke i taksperrene for å bevare mest mulig av opprinnelige bygningsmaterialer.

Foto: Einar Engen, Norsk Kulturminnefond.

men sammen kan deres tankesett sies å utgjøre basen for bygningsvernet slik vi kjenner det i dag.

I dag kan man si at Alois Riegls verdisettingstankegang er den rådende verneteoretiske retningen innen det etablerte bygningsvernet, både innen forvaltning og forskning. Riegl la fram ideen om at de verdier vi tilskriver en bygning må være styrende for hvordan vi

behandler den.³ Velger vi å bevare en bygning fordi den har høy aldersverdi, må vi sørge for at de delene av bygningen som er gamle får leve videre. Rent praktisk kan det innebære at vi velger å *ta vare på* mest mulig av bygningsmaterialene framfor å *skifte de ut* hvis bygningen skal istandsettes. «Efter at verdiene er kartlagt gjennom en grundig analyse, kan man bevæpnet med Riegls teori finne frem til den riktige måte å behandle monumentet på, slik dets dominerende verdier tilsier.»⁴ En slik verdianalyse ligger i dag til grunn for hvordan det norske forvaltningsstyrte bygningsvernet jobber.

Kulturminneforvaltningas fokus på istandsetting

Ola H. Fjeldheim, kulturminneconsulent i Ullensaker kommune, har sett nærmere på Riksantikvarens Middealderprosjekt som ble gjennomført på 1990-tallet. Prosjektet hadde et uttalt mål om å istandsette alle stående trebygninger fra før 1537, unntatt stavkirkene. I følge Fjeldheim la prosjektet stor vekt på at de opprinnelige bygningsmaterialene i bygningene skulle bevares i størst mulig grad. Også håndverkskunnskap var en viktig del av prosjektet, det å skulle utføre reparasjoner av bygningene med samme type redskap og på samme måte som

³ Lars Roede 2006, side 194

⁴ Lars Roede 1979, side 15

På Stormoen på Røros har Rørosmuseet og Røros kommune brukt et lite våningshus i forbindelse med opplæring av restaureringshåndverkere. Teknikken med innspunsing av virke er videreutviklet med tanke på å bevare mest mulig av opprinnelige bygningsmaterialer.

Foto: Einar Engen, Norsk Kulturminnefond.

Loftet på Nordgården i Valle kommune i Aust-Agder før istandsetting. Bygningen er oppført på midten av 1600-tallet.

Foto: Einar Engen, Norsk Kulturminnefond.

Under istandsetting ble råteskadet virke skiftet ut med tilsvarende materialkvalitet. Håndverker har valgt å skifte ut hele lengder og utført mindre grad av spunsing.

Foto: Einar Engen, Norsk Kulturminnefond.

de ville blitt reparert på, den gangen husene var i vanlig bruk. Det å lese seg til «gammel kunnskap» ved å studere gammelt tømmer med spor etter tidligere håndverksaktivitet var derfor en viktig del av prosjektet.⁵

Fjeldheim anser i sitt analysearbeid Middelalderprosjektet for å være skoledannende for istandsettingsprosjekter innen bygningsvernet. Prosjektet har lagt føringer for hvordan kulturminneforvaltninga i det offentlige i dag velger å ta vare på bygningsarven. Femten år etter ferdigstillelsen av prosjektet påpeker Fjeldheim at fokus på materialautentisitet fortsatt veier tungt, sammen med en vektlegging av at reparasjons- og istandsettingsarbeidet skal utføres med tradisjonelle verktøy.⁶

Riksantikvarens ti løpende bevaringsprogrammer for ulike typer fredete kulturminner kan sies å gjenspeile dette. Programmene er en del av den politiske strategien fra 2006-2007 for å sikre at et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer forvaltes og tas vare på, og at

⁵ Ola H. Fjeldheim 2012, side 110

⁶ Ola H. Fjeldheim 2012, side 117

et representativt utvalg av disse bevares i et langsiktig perspektiv.⁷ Hovedfokus i programmene er sikring og istandsetting, men det er også lagt vekt på kartlegging og kompetanseheving. Hos Norsk Kulturminnefond går også mesteparten av tilskuddsmidlene til sikrings- og istandsettingsprosjekter. Både hos Riksantikvaren og Kulturminnefondet tillegges verdien av opprinnelige materialer og bruk av tradisjonell håndverkskunnskap i bevaringsarbeidet stor vekt.

Immateriell kulturarv

En stor del av det omtalte Middelalderprosjektet besto av opparbeiding og videreføring av immateriell kulturarv, selv om begrepet ikke ble brukt av deltakerne selv mens prosjektet pågikk.⁸ I 2007 ratifiserte Norge UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven av 2003. Konvensjonen skal sikre at medlemslandene tar hensyn til flere aspekter ved kulturarven enn bare monumentene og objektene. Den «gamle» UNESCO-konvensjonen fra 1972 omfattet kun materiell kulturarv. Retningslinjene for vern av verdens kulturarv finnes dermed i to forskjellige konvensjoner.

I ettertid har det fra enkelte forskningsmiljøer blitt påpekt at den gamle konvensjonen er bygget opp rundt en eurosentrisk, eller vestlig, kulturforståelse. En kulturforståelse som særlig har fokusert på å ta vare på monumenter og større byggverk. Synliggjøring av blant annet urfolks rettigheter og kulturarv tilhørende minoriteter de siste tiårene har bidratt til at økt fokus har blitt rettet mot en annen type kulturarv enn bare den som UNESCO-konvensjonen av 1972 omhandler. I mange deler av verden oppfattes kulturarv som et integrert hele, hvor det ikke går et skille mellom det immaterielle og det materielle.⁹

Intensjonen med 2003-konvensjonen er å sikre vernet av immateriell kulturarv. Konvensjonen har inndelt feltet i fem temaområder: muntlige tradisjoner og uttrykk, utøvende kunst, sosiale skikker, ritualer og høytidsfester, kunnskap og praksis som gjelder naturen og universet, og tradisjonelt håndverk.

Senter for immateriell kulturarv

I Norge har Senter for immateriell kulturarv, SIKa, på Maihaugen i Lillehammer fått et eget ansvar for å bidra

i implementeringen av UNESCOs konvensjon for vern av den immaterielle kulturarven. UNESCO akkrediterer egne såkalte NGO'er, *non-governmental organizations*, som skal arbeide med implementeringen av konvensjonen i de ulike landene. SIKa ble opprettet i 2011 etter at Norges handverksutvikling (NHU) på Maihaugen ble godkjent av UNESCO som NGO.¹⁰ NHU har lang erfaring med å verne, videreføre og utvikle håndverk som kunnskap, uttrykksform og yrke.¹¹ Hovedvekten av SIKAs ansvar ligger på tradisjonelt håndverk, men senteret skal også jobbe for at andre immaterielle uttrykk blir registrert og anerkjent.

Mangel på kommunikasjon?

Det kunstige skillet som har oppstått mellom de forskjellige aspektene ved kulturarv understrekes av at materiell og immateriell kulturarv forvaltes på internasjonalt nivå av egne konvensjoner. I følge Odd Are Berkaak opprettholder den norske kulturminneforvaltninga dette skillet. Berkaak utførte i 2010 en analyse av konvensjonen fra 2003. Her påpeker han at «ingen forsker med respekt for seg selv ville kunne underskrive på et slikt analytisk skille mellom det materielle og det immaterielle.»¹² Berkaak skisserer dermed et bilde av en forvaltningspraksis som ikke kommuniserer godt nok med forskningsmiljøene, eller forskningsmiljøer som ikke kommuniserer godt nok med forvaltninga, om en vil.

Det er gjennom en sektorisert verne- og innsamlingspraksis at man har endt opp med slike fenomener som noen kaller «museumsgjenstander» i negativ betydning; ting tatt ut av sin sammenheng, løsrevet fra sine brukssituasjoner og stilt ut i et separat rom som om de kunne tolke seg selv.¹³

Arne Lie Christensen er inne på noe av det samme i sin behandling av den norske byggeskikken:

Byggeskikkbegrepet kan tolkes ut fra et tredelt mønster hvor byggeskikken sier noe om hvordan husene ser ut, hvordan de er utformet. En annen side ved byggeskikken er å se hvordan livet

i husene var, hvorledes de ble bebodd og brukt. En tredje tolking ved byggeskikken er husenes endring gjennom tidene. For å forstå dette må vi prøve å sette oss inn i tidligere tiders livsformer og mønstre. Byggeskikken er en kontinuerlig prosess, ikke en statisk tilstand. Dessverre får vi ikke alltid dette inntrykket når vi besøker de norske folkemuseene og bygdetunene. Her formidles ofte et statisk bilde av den lokale bygdeskikken. Museumshusene er gjerne tilbakeført til det «opprinnelige» og sporene etter påbygninger og andre endringer er forsøkt skjult. Store, halvgamle vinduer er erstattet av mindre rekonstruksjoner, eller vindusåpninger som ikke har vært der fra først av, er kubbet igjen. Jernkomfyren som for hundre år siden ble satt inn i en eldre peis, er fjernet, osv. Det er derfor ikke lenger mulig for publikum å «lese» husets historie, selv om det i og for seg kan være lettere å forstå

hvordan boligforholdene har vært på et visst tidspunkt. Verre er det at de rekonstruerte og tilbakeførte museumshusene er ribbet og fratatt liv, slik at vi ikke opplever at det har bodd folk der. Gamle hus som fortsatt er i bruk og som ikke er tilbakeført, kan derfor være vel så interessante som historiske dokumenter. De kan gi en annen følelse av historie og at «her har det levd mennesker».¹⁴

Byggeskikkbegrepet rommer ikke bare de fysiske bygningene og måten de er utformet på, men også bruken som har styrt utformingene. Tar man ikke vare på bruken (og dermed tradisjonene) vil bygninger kunne oppleves som «museumsgjenstander» i negativ forstand, slik Berkaak er inne på. Berkaak påpeker derimot at det gjøres anstrengelser for å bygge bro over skillet. Han trekker blant annet fram museenes innsats, og påpeker

Glomdalsmuseet på Elverum er et av landets største bygningsmuseer. Staistua på museet er tradisjonelt møblert og tilrettelagt for omvisninger.
Foto: Einar Engen, Norsk Kulturminnefond.

⁷ Stortingsmelding nr. 26 «Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand», kap.7.1

⁸ Ola H. Fjeldheim 2012, side 114

⁹ Beate Strøm 2010, side 9

¹⁰ SIKa og NUH, på <http://www.maihaugen.no/no/Norsk-handverksutvikling>

¹¹ Beate Strøm 2010, side 22

¹² Odd Are Berkaak 2010, side 14

¹³ Odd Are Berkaak 2010, side 15

¹⁴ Arne Lie Christensen 1996, side 22

Elin Mathisen bruker fargepigmenter fra bestefarens malerverksted i istandsettingsarbeidet ved presteenkesetet Sjo på Granavollen.
Foto: Inger Christine Årstad, kulturhistorie.no.

I en enkel bygning, et pannhus, på Høløya i Stor-Elvdal har 3 søstre stått for julebakst på tradisjonelt vis i mange år.
Foto: Trond Løvmo.

at det viktigste er å ha en levende dialog mellom de som står for forskninga og de som står for det praktiske arbeidet.¹⁵ Det pågående arbeidet med implementeringen av UNESCO-konvensjonen av 2003 bidrar også til å styrke anerkjennelsen av immateriell kulturarv i flere miljøer.

Nettverket Kjerringvern

Kjerringvern ble dannet i 2008 som et ledd i det nasjonale prosjektet Kvinnovasjon. Prosjektet har som mål å skape arenaer hvor kvinner knyttes sammen med innovasjon, enten ved hjelp av bedriftsetablering eller nettverksarbeid. *Kjerringverns* slagord er «Stedsutvikling gjennom bygningsvern utført av kvinner!»

Kjerringvern har base i Landsbyen Næringshage på Dokka. Herfra planlegges seminar- og kursvirksomhet, nettverkstreff og befaringer som er tilgjengelige for med-

¹⁵ Odd Are Berkaak 2010, side 14

lemmene. Nettverket har inngått intensjonsavtaler om samarbeid med ulike aktører innen bygningsvernet: *Bygg og bevar*, Oppland fylkeskommune, Randsfjordmuseene og tidsskriftet *Norske hjem*. Per 2012 følges nettverket av over 50 engasjerte kvinner fra 11 forskjellige kommuner i Norge. På deres nettside publiseres jevnlig tekster som presenterer ulike bygningsvernprosjekter initiert og utført av kvinner. Nettsiden blir en kunnskapsbase hvor medlemmene og andre kan hente inspirasjon og nyttige råd og tips. Den fungerer samtidig som en møteplass, hvor medlemmene kan utveksle ideer og erfaringer, og diskutere sine forskjellige prosjekter. Tekstene på nettsiden publiseres også i *Oppland Arbeiderblad*.

Kvinners innsats innen bygningsvern

Kjerringråd [tidligere navn på nettverkets hjemmeside] er vår måte å synliggjøre kvinners innsats innen bygningsvern. Bygningsvern synliggjør kvinners liv: arbeid, tradisjon, kultur og funksjo-

nalitet formidles i tun, landskap, hus og håndverk.¹⁶

Sitatet er å finne på nettverkets hjemmesider. Ved å ta vare på kulturspor i form av bygninger, tun, landskap og håndverk formidles viktige aspekter ved kvinners liv. Formuleringen gir til kjenne en bevissthet om at de tradisjonene og det arbeidet som er knyttet til bruken av de fysiske kultursporene er like viktige som sporene selv. Denne kunnskapen om tradisjoner, ritualer, håndverk og andre handlingsmønstre utgjør deler av den immaterielle kulturarven. *Kjerringvern* skriver på sine hjemmesider at de legger stor vekt på den immaterielle siden ved bygningsvernet i sitt arbeid. I sin prosjektplan har de som strategi å tilnærme seg bygningsvern i både «stort og smått». Med det menes at de på den ene siden skal legge vekt på istandsetting av fysiske strukturer som for eksem-

¹⁶ www.kjerringråd.info

Hovedbygningen på presteenkesetet Sjo er fra 1795.

Foto: Inger Christine Årstad, kulturhistorie.no.

Bodil Ulimoen, dagens eier av Gurihus, omgitt av formødrenes tekstilprodukter.
Foto: Inger Christine Årstad, kulturhistorie.no.

pel bygninger og hager, samtidig som de også ønsker «en helhetlig kobling av kontekst som synliggjør kvinners liv, arbeid, tradisjon og kultur, og som viser funksjonalitet i forhold til kvinnelig handling».¹⁷

Gurihus

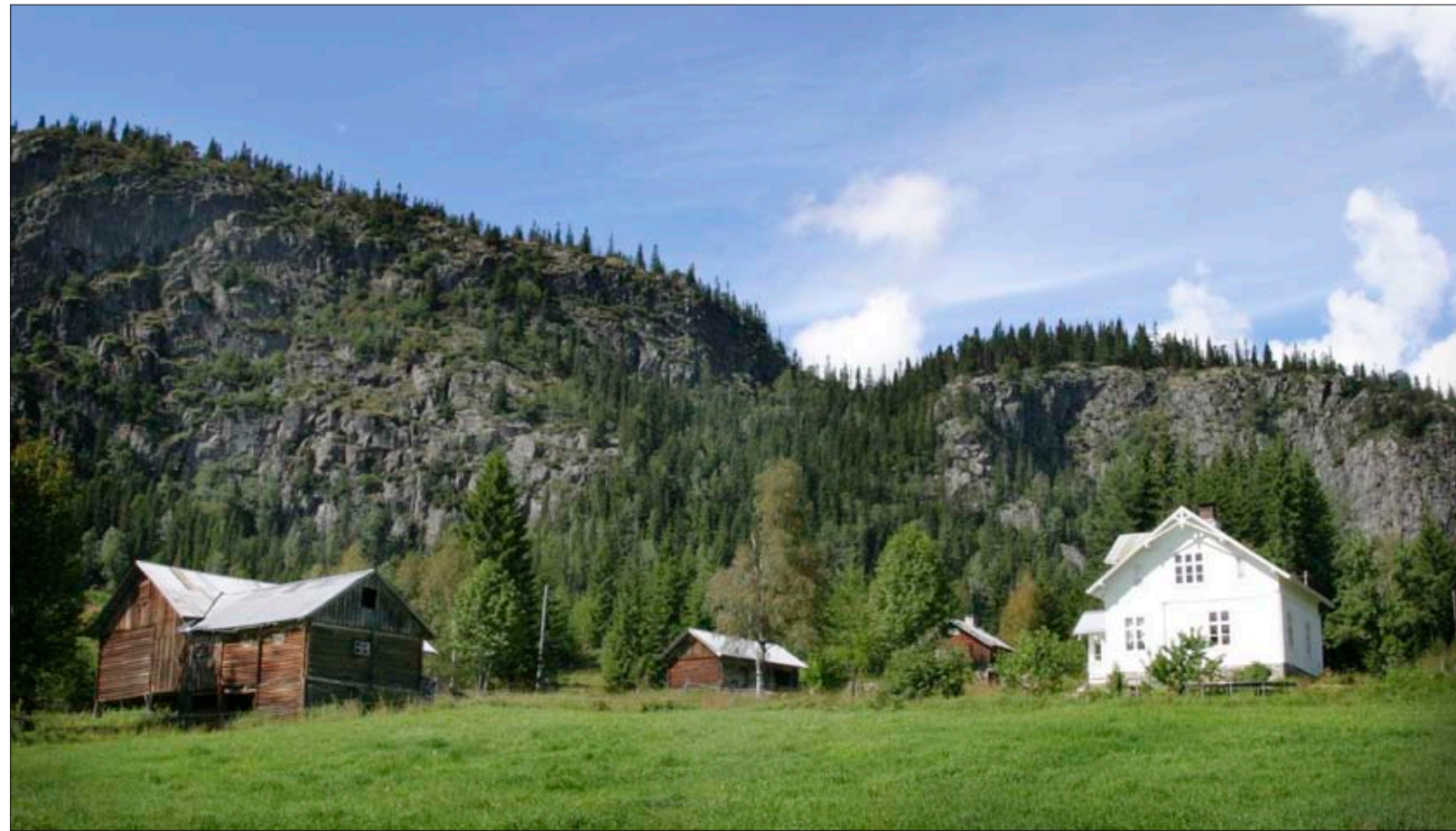
På småbruket Gurihus i Nordre Land kommune har kvinners liv satt mange spor.¹⁸ Eiendommen har vært i samme familie siden 1865, og dagens eier tok valget med å sette i stand det unike anlegget som hadde stått uten drift i flere tiår.

I andre etasje på våningshuset ble tre generasjoner kvinner i slekta født. I stuene henger tepper og duker vevd og brodert av forskjellige kvinner i familien. For eier var det levde livet og de historiene som hadde utspilt seg

inne i husene og på tunet viktige minner å ta vare på. Ved hjelp av god faglig rådgivning mottok eier SMIL-midler til det fysiske istandsettingsarbeidet av bygningene. Eier sier selv: «De [byggningsvernrådgivere] fikk meg til å få et bredere perspektiv på Gurihus. I tillegg til at dette er plassen jeg og slekta mi hører til, så jeg nå det sjeldne og unike gardsmiljøet som var bevart på en så liten plass.» I eksempelteksten nevnes det at med tilskuddsmidlene kom også restriksjoner om at bevaringen av bygningen måtte skje med opprinnelig teknikk, utøvelse og materialbruk. Reaksjonen fra eier var klar. «Når man får slike midler må de faglige vurderingene noen ganger gå foran de personlige meningene. Man må sette seg og sitt inn i en større sammenheng.»

«Husmannsstuggua overnatting»

På Biri har Ellen Krageberg istandsatt en gammel husmannsplass. Hun kjøpte plassen i 2002, og hun og familien satte i stand våningshuset på dugnad med stor egen-

Småbruket Gurihus.
Foto: Inger Christine Årstad, kulturhistorie.no.

innsats. På tunet sto også husmannsstua fra midten av 1700-tallet, den eldste bygningen på plassen. Innvendig har hun gjort mye selv. Innredning, kjøkken og senger har hun snekret, og nymalt dekor står side om side med gamle opprinnelige dører. Det er installert varmekabler i gulvet og i taket henger ei lysekroner. På grunn av at så mye av bygningen var opprinnelig, fikk den en regional vernestatus av vernemyndighetene samtidig som den ble godkjent for overnatting.¹⁹ Krageberg mottok også tilskudd fra Kulturminnefondet til istandsetting av bygningen. I tilsagnsbrevet fra fondet illustreres kulturminneforvaltningas generelle vektlegging av materialautentisitet og håndverkskunnskap godt:

Huset har mange spor fra forskjellige tider og bruksområder, noe som gjør det til et pedagogisk viktig kulturminne. Utfordringen ved istandset-

tingsarbeidet blir derfor å ivareta mest mulig av husets historie og dets opprinnelighet.

Husmannsstua har en allsidig brukshistorie, og har tidligere fungert både som bolighus, hønsehus, eldhus, låve, fjøs og skomakerverksted. Ved å tilrettelegge stua for overnattingsbesøkende, sørget Krageberg for at bygningen fikk ny bruk. Ny bruk gjorde at hun fikk råd til å ta vare på stua. Kragebergs tilrettelegging føyer seg inn i rekken av omlegginger til ny bruk som bygningen har opplevd tidligere. Sporene etter de ulike bruksfunksjonene står igjen innvendig som vitnesbyrd om de forskjellige aktivitetene bygget har rommet. Allikevel er tilretteleggingsarbeidet som er utført preget av at bygningen ikke bare skal være nyttig og funksjonell, men også stemningsgivende og inspirerende, i dag.

¹⁷ Prosjektplan "Kjærringråd" 2010, side 7

¹⁸ Redningsaksjonen Gurihus, på: <http://www.kjærringråd.info/category/byggningsvern/tun>

¹⁹ Husmannsovernatting med boblebad, på: <http://www.kjærringråd.info/husmannsovernatting-med-boblebad>

Ellen Krageberg foran grua i stuerommet.
Foto: Inger Christine Årstad, kulturhistorie.no
Det gamle hønehuset gjort om til overnattingssted. I 2011 ga Kulturminnefondet Krageberg tilsagn om tilskudd inntil kr 256 500 til istandsetting. Prosjektet var en del av Verdiskapingsprogrammet.
Foto: Inger Christine Årstad, kulturhistorie.no.

Jordstampehuset på Torpa
På gården Torpa i Nordre Land står kommunens siste gjenværende jordstampehus. Jordstampehus ble i mellomkrigsårene lansert av Norges Bonde- og Småbrukarlag som en billig boligtype. Husets vegger bygges opp av jordmasser hentet like ved byggetomta. Ved bruk av en form som består av kraftige lemmer stamper man jorda sammen til den blir steinhard. Når formen er full, flyttes den bortover eller i høyden, og stampingen kan fortsette.

Bilde forrige side:
Bente Stadsvoll med stamperne som ble funnet på låven. I bakgrunnen vises jordstampehuset.
Foto: Inger Christine Årstad, kulturhistorie.no.

Else Rønnevig arrangerte en rekke kurs i forbindelse med istandsetting av Bjørkheimstølen i Vestre Slidre.
Foto: Else Rønnevig.

Jordstampehuset på Torpa ble bygget i 1930-årene av Dorthea Tomte. Tomte var småbruker, og engasjert i det lokale småbrukermiljøet. Ved å gå kurs i regi av Småbrukarlaget ervervet hun seg kunnskap om byggemetoden. I dag er det Tomtes oldebarn som eier småbruket med stampehuset. Oldebarnet er opptatt av at huset med sin historie skal få bestå for framtiden. Hun sier: «Fortellingen om oldemor sitt jordstampehus handler ikke bare om å bruke det man hadde. Huset ble til fordi en driftig kvinne så muligheter, selv i de harde 30-åra.» På låven ligger fremdeles treredskapene oldemoren brukte da hun bygde sitt eget hus. Foran huset vokser det også lin som oldemoren dyrket og foredlet videre til bruk i klesproduksjon. I dag benyttes den ikke til klær men til dekorasjoner.²⁰

²⁰ Oldemor stampet et hus opp av jorden, på: <http://www.kjerringråd.info/category/bygningsvern/jordstampehus-bygningsvern>

Hvem skal definere hvordan vi viderefører kulturarven?

Spørsmålet stilles på nettverkets hjemmesider. Det reflekterer en undring over hvem sine verdier og prioriteringer som skal få lov å være styrende i arbeidet med å ta vare på og videreføre kulturarven. Hvem er det som har definisjonsmakt?

I 2013 er det 100 år siden norske kvinner fikk stemmerett. Kjerringvern er samme år et av få, om ikke det eneste, organiserte tiltak som setter fokus på kvinner og bygningsvern i Norge. Nettverkets tilnærming til bygningsvern kan sies å være noe annerledes enn det forvaltningsstyrte bygningsvernet. Kvinnene i Kjerringvern utfører et bygningsvern som ikke bare handler om istandsetting av bygninger. Ved bevisst å legge fokus på bevaring av både bygninger, levde liv, handlinger og tradisjoner, ønsker medlemmene å ta vare på flere aspekter ved kulturarven. Kvinners historie og kvinners handlekraft i dag er viktige prioriteringer. Formidlings- og

nettverksarbeidet som gjennomføres i regi av nettverket nyanserer det forvaltningsstyrte bygningsvernet som er skissert her. Kjerringvern yter dermed et viktig bidrag i den evig pågående debatten om hvordan vi skal ta vare på vår bygningsarv.

Kilder

- Bergaust, T.E., 2009, *Restaurering og vern*, i: G. Paulsrud og B. Hole (red.) Årbok for Norsk Vegmuseum 2009, side 81-96
- Berkaak, O.A., 2010, UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven - en analyse
- Christensen, A.L., 1996, Den norske byggeskikken – hus og bolig på landsbygda fra middelalder til vår egen tid
- Fjeldheim, O. H., 2012, *Riksantikvarens middelalderprosjekt – vernefilosofi formet i tre*, i: I. Magerøy et.al. (red.) Fortidsminneforeningens årbok 2012, side 109-118
- Roede, L., 2006, *Hvordan skal vi verne gamle hus – som nå, som før eller som aldri før?* i: E. Engen (red.), Byggnadstraditioner i gränstrakter, 2006, side 185-196
- Roede, L., 1979, *Restaurering og rehabilitering*, i: J. Andersen et.al. (red.) Årbok for Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers bevaring, 1979, side 5-16
- SIKA og NUH, på: <http://www.maihaugen.no/no/Norsk-handverks-utvikling>
- Stortingsmelding nr. 26: Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand 2006-2007, <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/regpubl/stmeld/2006-2007/Stmeld-nr-26-2006-2007-/7.html?id=465370>
- Strøm, B., 2010, Immateriell kulturarv i Norge – en utredning om UNESCOs konvensjon av 17. oktober 2003 om vern av den immaterielle kulturarven, Kulturrådet
- Nettsiden *Kjerringråd – stedsutvikling gjennom bygningsvern utført av kvinner!* www.kjerringrad.info / www.kjerringvern.no
- Prosjektplan «Kjerringråd» 2010, v/Ann-Kirsti Seiersten
- Arkivet hos Norsk Kulturminnefond